

TXIRRITA ETA BASARRI

Mintzaldi baten eranspen bezala badut zerbait esan beharrik. Donostiako Aurrezki Kutxa Munizipalaren aretoan, 1974.urteko Martxoaren 22an eman nuen mintzaldi hartan, bertsolaritzaren alderdi berezi bat erabili nuen: sozio-kulturazko aldakuntzen arabera bertsolaritzak eduki dituen aldakuntzak.

Kontesto honen barruan eta orduan nionaren argigarri bezala, gaur Txirrita eta Basarri elkarrekin konparatu nahi ditut. Izan ere, bertsolaritzak XX.gizaldian egin dituen aldakuntzak aditzera emateko ez dago sinbolo adierazgarriagorik bi bertsolari hoiek elkarren ondoan jartzea baino.

I.-ORDUKO MINTZALDIAREN HARI NAGUSIAK

Kultur historiaren hariko aldakuntzak

Helburu bezala hau nuen gogoan: nolako balio-iritzia ematen dioten bertsolaritzari Euskal Herriko kulturarietiek eta nola erabilia izan den herri bertsogintza olerkarien artean. Gai begiratu batek zerbait esplikatu ditzake bertsolaritzak gizaldi hontan eduki dituen gorabeherak, krisi aldaiak eta suspertu aldaiak, eta balio-iritzi desberdinek ekarri dituzten ondorio onak eta txarrak.

Hiru unada berezi nituen XX.gn gizaldian: bat, 1900.etik 1930.a arte; bigarrena, 1930.etik 1960.a arte; eta hirugarrena, 1960.az geroztiko urteak. Eta urtealdi bakoitzean gaiaren bi alderdiri begiratzen nien: intelektual mailako idazlarien iritzietan agertzen den joera bertsolaritzari buruz, eta, bestetik, gure poesigintza idatzian bertsolaritzaren ekarriari egiten zaion arrera. Eta gauza garbia dirudi gero eta arrera hobia duela bertsolaritzak jakintzalarien artean eta poesigintza idatzian erabilkeran.

Soziologiaren hariko aldakuntzak

Bigarren alderdi hau aztertzeko, ikuspuntu hau hartu nuen: industria-aurreko aroan sortua da bertsolaritza, teknika-aurreko aroan, demokrazia-aurreko aroan, artzantza eta baserriko giroan, bizi-lege berriek era askotako aldakuntzak eskatzen dizkiete bertsolariei, garai hontako eskakizunen arabera beren egitekoa bete dezaten.

Baserri giroko gizarte legeen ordeztu uritarteko gizarteak dituen joera berriak ezarri nituen, dela jakintzaren aldetik, dela teknikaren aldetik, dela demokraziaren aldetik, dela bestelako bizimoldeen aldetik. Eta joera berri hauen arabera aztertu nuen gero bertsolaritza bera, orainaldian hartu dituen espresio bide berrietan ikusia.

Aldakuntzak ikusi genituen entzunleen aldetik, bertsolariaren beraren mailan, jaialdiaren inguru, gaiak buruz eta abar. Eta argi dago gauza bizia dela bertsolaritza, bizitzari ondo atxikia. Hori bai, agian gizaldi hontan bertsolaritzak egin dituen aldakuntzarik haundienak gizarte alderdikoak izan daitezke eta ez hainbeste bertsogintzaren eta poesigintzaren alderdikoak.

Hala ere, ez da txikia izan bertso egituraren aldetik egin den aldakuntza. Aipatu nituen orainaldian erabili ohi diren konposizio eta gaiak eratze-ko moduak, esaeren aldetik egin diren berritzeak eta ageri diren burumoldeak ere bai: logika, zehaztasuna, erudizioa eta euskera garbiagoa. Hontaz gainera ikusi genituen gaiak aukeratu eta agertzeko bideak eta erak, bereziki azpimarkatuz sinbolismoaren baliapidea, liriko jarrera norberekoa eta azken urteetako bertsolaritza sozial baten sentiberatasuna.

Beste alor hontan gauza berri gutxiago nabari badira ere, aipatu beharrik nituen neurketari buruz, puntuei buruz, eta, batez ere, doinuei buruz egin diren aldakuntzak. Siñalagarri deritzait musika aldetik egin den aurrerapideari.

Hontan bukatu zen nere orduko mintzaldia. Eta esan nuenaren egiz-tapen bezala hona orain hemen aldakuntzako kate hortan ageri den saltorik garrantzitsuenetakoa gizaldi hontako bertsolaritzan.

II.-TXIRRITA ETA BASARRI ALDERATUEZ

Etena

Eten haundi bat sortzen da, dudarik gabe, 1935.ez geroztik bertsolari zahar eta gazteen artean. Eta eten hori ez da, hain zuzen, gizaldi desberdi-nen arteko tirabirek bakarrek sortua. Sakonagoko zerbait ere badabil tartean. Bukatzen ari den kultura jakin baten eta sortzen ari den beste kultura jakin baten arteko etena ere ba zen han.

Basarrik, egia da, une hartan iraultza joera baten indarra zekarkien, orduko gazte askoren joera aberrikoa. Baina, bazekarkien, baita ere, sozio-kultura mailako joera orokor bat, zibilizazio berriago baten eskakizuna, az-ken urte hauetako bertsolarien araupide jakina: apain jantzia, hizketa txu-kun eta aberatsa, errespetuzko jokabidea, eskola eta garairen garaiko pentsamolde zehatzagoa. Eta "Victoria Eugenia"-ko txapelketaz gero, -Basarrik irabazi zuen hartaz gero,- zokoraturik bezala gelditu zen Txirrita-ren belaunaldia. Ordu berri bat zetorren: gazteriaren eta kultur forma berria-goen ordua.

Eskolagabea eta eskolatua

Aipatu ditugun bi maila hauk, -eskolagabea eta eskolatua,- konstan-te bat bezala ditugu bertsolaritzaren historian. Xenpelarren garaitik hasi eta gaur arte nabariak dira herri tradizio hutsezko bertsogintza eta zerbait eskolatuena. Txirrita ahoz ahozko eskola bizian ikasia dugu. Tradizioa du iturri nagusia. Basarrik, ordea, beste prestakuntza jantziagoko bat du libu-ruen aldetik: oso aberatsa izanik ere Errezilgoaren ahoz ahozko jakindu-ria zaharra, asko baliatu da bera liburuen iturritik, dela kultur arloan, dela bertsogintzan.

Eta bertsolaritzari gagozkiolarik, ez da ahaztutzekoa Basarrik Otaño-ri dion esker ona eta Kepa Enbeita "Urretxindorra"-ri dion begirunea. Txirritaren baitan ez da ageri horrelako irakaskuntzarik, "ene eskola-nagusi" baten aitormenik.

Sortzez biak nekazariak ditugu. Etxeko giroz eta izatez, Txirrita ez zen errotu kalean; Basarri, berriz, kaletartua da umetandik. Eta ogibideari бага-

gozkio, Txirrita ez zen pasa piontza mailatik; eta Basarri, berriz, kazetalaria dugu lantegiz, eta lan hontan eskatzen den eskolaren jabe. Desberdintasun hau kontutan hartu beharrak ditugu bi bertsolari hauen bertsogintza balioztatzean.

Argitaraldien desberdintasuna

Batek bezala besteak ondare ona utzi digute bertsogintzan, ondare bikaina. Hala ere teknikaren aldetik badute beren arteko bereizkuntzarik. Txirritaren arloa bertso paperetara biltzen da; eta, gehienekoz ere, "Bertsolariya" aseterokoan, batez beste, %50 aleetan idaztera. Hontan, ordea, gaurko joerei lotuagoa izan da Basarriren langintza: Liburuak argitaratu ditu, eta, azken aldera batez ere, irratan eta periodikoan, nahiz beste aldizkarietan egin du bere bertsogintza, komunikabide hauek dituzten legeen arabera. Handia da bi bertsolari hoiaren artean hemendik datorren desberdintasuna.

Luzeagoak dira Txirritaren jardunaldiak. Baditu Hernaniarrak 21 bertsoko saioak, baditu 18,16,15,14 eta 12 bertsokoak. Badu bat 4 bertsokoa; eta saio hau, hain zuzen periodikurako egina, "Pueblo Vasco"-n argitaratua. Batez beste 14 bertsoko jardunaldiak ditu Txirritak. Basarrik berriz, 18 bertsokoak bi saio ditu lehen liburuan. Eta bi bertsoko saio bat ere badu. Gehienak 10 bertsotik beherako saioak ditu. Batez beste 7,9 bertsoko saioak.

Gai librexeagoan egiten den jardunaldia eta komunikabideen eskakizunean egiten den komentario poetikoa desberdin direnez gero, Basarri konkretuagoa da gaiaren aukeramenean eta erabilkeran, iragankorragoa. Txirritak, aldiz, gai zabalagoa hartzen du, arnasa haundiagokoa, aberatsagoa, berak aukeratzen duelako eta asmatzen, -batez ere "Bertsolariya"-n, bere gogairea eta esango duenaren gaia.

Gai berdinean dagerkiguten desberdintasuna

Azaleko konparaketa batez, eta asko gehiago gabe, nahiko garbi auzaltzen zaigu ez direla berdin aipatu bertsolariok. Ez da bat-bera aditzera ematen diguten kultur giroa; ez da berdina baten eta bestearen literatur gustamoldea; eta desberdina bizi duten gizarte arazoa eta lantegia. Ikus ditzagun zenbait zehaztasun:

Herriko elizan eman mixioak: Basarrik predikalarien beren urbiletik eman-

TXIRRITA ETA BASARRI

go ditu bere gaiak: pentsabide zehatza, esaera neurrikoa, hari-hariko gaia-
ren erabilkuntza, eliz gizonen hizkuntzaz ongi jabetua. Eta Txirritak, aldiz,
arroteago behar bada egingo du eliza barruko hizketa hori baina umoreta-
sunez eta ikusmolde herrikoia goz eta sotilagoz.

BASARRI

“Aurtengo mixioak
josiak ditugu
Aste orren oroitza
beti izango degu
Agur, aita maiteok,
poz pozez gaude gu!
Noizik beñ egizute
gugatik erregu
Eriotzeko orduan
ez gaitezen galdu.”(1)

TXIRRITA

Ministro oiek izandu dira
predikadore sotilak
lendabiziko gizonengatik
izugarrizko batallak
gero aboan sartu dituzte
neskatxak eta mutillak,
azkenerako astindu ziran
atsuen patar botillak

.....

“Aita San Pedrok sartu gaitzala
zeruetako atian
denak jostatzen an ibiltzeko
aingeruekin batian”.(2)

Nahiko garbi dago hemen aipatu dugun bien arteko aldea

Aberriaren gaia: Hala beharraren hala beharrez edo ez dugu eskuartean euskaldunok Basarriren bertso aberrikoi askorik. Ikus daiteke, ordea, Txirritarekin duen desberdintasuna bi bertsolari hoién xehetasun zenbait gogoan hartzen badugu. Txirrita oso minbera da XIX. gizaldian Euskal Herrian gertatutakoekin; bete betea du fueroen aldarrikatzea; noiznahi darabilki Kantabria hitza euskaldunak adierazteko; maiteak ditu Lekobide, Lartaun, Osabal eta ele zaharretako pertsonaiak; eta oso zorrotza du kritikagintza eta iritzien moldakizuna.

Basarrik, berak gai honi buruz argitaraturiko bertso saio gutxi eta “iratziz” zitezkeenak bakarrak badira ere, ez da ahaztu behar Otañoren aberritasunaren gerritik duela aihena, eta Basarriren bertso emaitza aber-
tzaletasuna indar jakin batetan zegoen garaiko lorea dugula: XX.gizaldiko joeretan, Otaño eta Enbeitaren urbileko bertsoz baliaturik eta kritikazko bai-
no areago bihotzak ukitzeko jokabidez nabarmentzen dena.

Gizarte auzia: Basarri profesio liberal bati atxikia bizi izan da; eta Txirritak, berriz ogibidea hargin-pioitzatik zuen. Horregaitik, edo, gauza bizi bizia da Hernanikoak duen sentiberatasuna gizarteko auzietan. Proletargoaren saillean sailkatua dugu. Eta darabilzkien iriitzimoldeak herrian errotuak ditu erabat. Langile denez mintzo zaigu Pasaiko Portuan egindako huelgan. Ez Basarrik eta ez beste euskal idazle askok erabil ez dezaketen ozentasunez.

Politika giroari bagagozkio, berriz, giro nahiko desberdinetan osatu dute beren bizitza batek eta besteak. Benetan nabaria derizkiot bide honetan Basarri eduki duen oztopogarriari eta kateari. Iñoren bertsogintzan nabari bada askatasuna-ezaren debekua, Basarri baitan ez dela ttikiena esango nuke nik. Ez da neurtzen erraza aberri giroa kentzeak Basarriren bertsogintzaren gain jaurti duen eraso gaiztoa.

Beren nortasuna: Bertsolariaren beraren tipologiak zerikusi handia du bertsogintzaren arrakastarekin. Zelebreria eta umorea bezala, seriotasuna eta errespetoa ere siñale bereziak dira bertsogintzaren intentzioa eta gazi-gozoa ager daitezen. Kontuan eduki beharrezkoa da tipologia, bertso jardunei buruz balio-iritzia eman beharrean arkitzen garenean.

Txirritak umore jatorra du, umore ugaria, zenbaitetan alproja; eta Basarri serio antzean azaltzen zaigu gehienetan. Txirrita sagardotegi eta osatuen alaigarri da; eta Basarri publikoari zor zaion gizabidearen eusgarri. Txirritak ez du oztoporik astindu beharrak astintzeko, hitz mingarriak erabiltzeko; baina Basarrik ez du erabili satira gogorrik, hitz mingaririk. Hori bai, badu azpimarkatzeko zerbait, Txirritak ez duena: sentitzen duen oiña-zeak eraginarazten dion bertso dramatikoak.

Tipologia aldetik harrigarria Txirritaren nortasuna. Fernando Amezketarraren mailara iristen ez bada ere, badu antzeko zerbait, beste guzien artean asko nabarmentzen duena: sortu ditu hamaika zelebkeria, eduki ditu hamaika áteraldi eta neurritz kanpokoa da haren umorea. Gaiez eta gizalegez kabida haundiko gizona da, herri herriko pentsamolde arrunten ispilu jatorra.

TXIRRITA

BASARRI

1. - <i>Nekazaria sortzez; langile soil ogibidez</i> 2. - <i>Eskolagabekoa</i>	1. - <i>Nekazaria sortzez; kaletartua umetan; kazetalaritza ogibidez.</i> 2. - <i>Eskolatua</i>

3.- <i>Maisutza jator bat gabe: herrikoia</i>	3.- <i>Maisu bati atxikia: Otaño eta K. Enbe-</i>
<i>eta berezkoago</i>	<i>taren hildotik</i>
4.- <i>Euskera aberatsa, erderakadarekin;</i>	4.- <i>Euskera aberatsa, garbia eta bizia</i>
<i>baiña oso bizia</i>	
5.- <i>Esaera zaharrak, trinkotasunik gabe,</i>	5.- <i>Esaera zaharrak, esaera berriak, illun-</i>
<i>beti argi.</i>	<i>dura gutxi.</i>
6.- <i>Bertso egiturari buruz Xenpelarren</i>	6.- <i>Berdin</i>
<i>teknika.</i>	
7.- <i>Musika arloteagoa</i>	7.- <i>Musika aberatsa eta aukerakoa</i>
8.- <i>Arnasa haundiagoko gaiak.</i>	8.- <i>Eguneroko gaiak, azken aldera batez</i>
	<i>ere, komunikabideen araberan.</i>
9.- <i>Usariozko eskolaren agergarri</i>	9.- <i>Eskola berri baten sortzaile, batez</i>
<i>haundiena</i>	<i>ere sozio-kulturazko aldakuntzak</i>
	<i>bertsogintzan txertatuez</i>

Bi adierazgarri hoiek aipatu ondoren, gauza nabaria da aldaketa baten bulkoa daramala bertsolaritzak. Eta aldakuntza bera nolakoa izan den ikus-teko estimagarri jo dugu Txirrita eta Basarri elkarrekin konparatzea. Ez da izan nere asmoa norgehiagoka bat egitea eta onena zein den erabakitzea. Lanpide hau bertsolaritzak berea badu ere, -gogora ditzagun txapelketak eta sariketak -, bestelakoa izan da nere asmoa: bakar bakarrik ikuspuntu bat eman nahi izandu dut, bertsolari eskola desberdinen arteko osakiak zeintzu diren gogoan har ditzagun, eta horrela gero eta osoagoa izan dedi-la une jakin bateko bertsogintzari buruz ematen dugun balio-iritzia.

Juan Mari LEKUONA

1974-5-24